

◆ Kitablər, rəylər

Ötən illərin tarixi-bədii tədqiqi

(H. Mirələmovun “Şərəfsizlik tarixi, yaxud Vernadski prospektində” əsəri ilə bağlı təəssürat)

Yeni əsrin ilk illərindən başlayaraq həm tarix yazanların, həm də oxucuların tarixi həqiqətlərə; xüsusən yaxın vaxtlara qədər ədəbiyyat tarixinin ideoloji yasaqları sayılan həqiqətlərinə münasibəti dəyişmişdir. İndi tarixi faktların doğru-dürüst əks olunması zəruriliyini daha aşkar hiss etdirir. Etiraf etmək gerəkdir ki, artıq nə müəllifin özünü aldatmasına, nə də oxucusunu aldatmağa haqqı yoxdur. Odur ki, get-gedə ədəbiyyatda insan həyatı, tariximiz, bugünkü gəncliyin problemləri, düşüncələri, mənəviyyat məsələləri daha geniş əks olunmaqdadır. Belə görünür ki, indi tarixi mövzularda yazılmış əsərlər bizə hər zamankından daha çox lazımdır. Bu mənada keçmişimizi, bir növ, taleyimiz, tərcümeyi-halımız sandığımız tariximizi tanımaq, öyrətmək, sevdirmək işində ədəbiyyatımızın üzərinə böyük vəzifələr düşür. Nə gizlədək, tarixçilərin bəzən deyə bilmədiklərini bir çox hallarda yazıçılar demişlər.

Öyrənilməsi vacib məsələlərdən biri Ermənistanın 30 ildən bəri Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasəti və işğalçılıq mövqeyi, hələ də davam edən məkrli hadisələr bizdən erməni tarixinin köklü məsələlərini öyrənməyi və öyrətməyi tələb edir.

Öz üslubu, təhkiyəsi olan, xüsusən zamanın nəbzini tutan mövzuları ilə diqqət çəkən yazıçı Hüseynbala Mirələmovun “Şərəfsizlik tarixi, yaxud Vernadski prospektində” əsəri mövzuya həsr olunmuşdur. Bu, bizim tariximizin təbliğində xüsusi yeri olan yazıçıdan gözlədiyimiz əsər idi.

“Nurlar” nəşriyyatında nəfis tərtibatla çapdan çıxmış kitab yazıçı Anarın Ön sözü ilə açılır: “Söz vaxtına çəkər” – deyirlər. Hüseynbala Mirələmovun “Şərəfsizlik tarixi”, yaxud Vernadski prospektində” sənədli prozası, təbir caizsə, “vaxtına çəkən” əsərdir. Onun bu yeni əsərinin vaxtında meydana çıxması ona görə vacibdir ki, o, torpaqlarının müvəqqəti də olsa işğal edilmiş

əhalinin gücsüz gileyi, şikayəti deyil. O, doğma yurdunu qəsbkarlardan ÖZ GÜCÜYLƏ azad etmiş xalqın haqqa, ədalətə, həqiqətə sarsılmaz inamının örnəyidir”.

Ermənilər öz məkrli tarixini rəsmən “Şərəf tarixi”, “Erməni tarixinin qəhrəmanlıq səhifəsi”, habelə öz əliqanlı terrorçularını da çəkinmədən “Milli qəhrəman”, “Fədai” adlandırırlar. Kitabın adının ilk baxışdan qeyri-adi görünən şəkildə – “Şərəfsizlik tarixi” adlanması da bu səbəbdəndir.

Yeri gəlmişkən, yazıçının bu kitabı, eləcə də tarixi mövzulardakı digər əsərlərinin hər biri bizim tarixşünaslıqda, demək olar ki, söz açılmamış və nəticədə böyük boşluq duyulan məsələləri əhatə edir. Əlbəttə, yazıçı tarixçi alim deyil, yazıçıdır və bir də o, monoqrafiya yox, bədii əsər yazır. Bütün bunlarla bərabər, kitab o səhifələri – qan ləkəli şərəfsiz tarixi dəqiq xronoloji qaydada izləməklə, heç bir fakt gözdən qaçırılmamaqla işlənmişdir. Bunun da nəticəsində kitabda erməni terroru kimi utancverici şərəfsiz bir tarixin heç bir səhifəsindən yan keçilməmiş və ya heç bir detal nəzərdən qaçırılmamışdır. Bəli, dediyimiz kimi, yazıçı dissertasiya yazmır, amma yazmasa da tarixə sədaqət göstərməli, ona dərinədən bələd olmalı, həssaslıqla yanaşmalıdır. Haqqında bəhs etdiyimiz kitab məsuliyyətli bir yanaşma sonucunda ərsəyə gəlmiş, tam mənasında sənədli nəsr əsəridir, – deyə bilərik. Axı, ciddi tarixi məlumatlar, habelə faktlar və sənədlər, demək olar ki, tarixi roman janrında əhəmiyyətli və çox mühüm faktordur.

Bu “şərəfsizlərin şərəfsiz tarixinin əsasını” hələ 18-ci əsrdə İstanbulun erməni maliyyə aristokratiyası qoyub. Yazıçı isə bu “şərəfsizlik tarixi”nin, özlərinin terror hərəkatına fəxarətlə “Milli-azadlıq mübarizəsi” adı qoyduqları terrorçuluğun 19-cu əsrin 70-ci illərindən başladığını göstərir və bu işin keçən əsrdən, konkret olaraq 1975-ci ildə Beyrutda təsis olunmuş ASALA (Ermənistanın azadlığı uğrunda Gizli Erməni Ordusu) təşkilatı ilə gücləndirildiyini nəzərə çatdırır. Təfərrüata vararaq yenə bu ölümşağan təşkilatın liderliyi altında 23 əsas, onlarla xırda təşkilatın mövcud olduğundan bəhs edir. Əsərdə onlardan “Qara Xaç”, “Armenakan” (1885), “Hnçak” (1887), “Daşnaksutyun” (1890), “Erməni İnqilab Ordusu” (1975), “9 İyun qrupu” (1991), “Erməni Azadlıq Cəbhəsi” (1991), “Apostol” (2001) və s. sui-qəsd təşkilatlarının mahiyyəti və qara fəaliyyət xronologiyası izlənilir. Yazıçı qarşıya qoyduğu məqsədə uyğun şəkildə 1919-cu ildə “Daşnaksutyun” partiyasının 9-cu qurultayında yaradılmış qanlı “Nemesis” radikal qisas əməliyyatının terror aksiyalarını dəqiq ardıcılıqla göstərir. Damarlarda qanı dondurur bu qəddarlıq; əsil şərəfsizlik tarixi olan bu sərsəm vəhşi proqram üzrə haqqında ölüm hökmü verilən 650 nəfərlik “günahkar” siyahısında ilk olaraq Türk liderlərindən – 1918-ci il Mart qırğınından sonra Azərbaycana göndərilən xilaskar Qafqaz İslam Ordusunun təşəbbüskarı, Osmanlı dövlət adamı, keçmiş Daxiliyyə naziri olmuş sədrəzəm Mehmet Tələt paşanın adı gəlir.

Zehniyyəti pozulmuş erməni gəncləri də bu qanlı fəaliyyətdən qürurlanırlar. Erməni terrorundan, ASALA-nın qeyri-insani “hünərindən” lovğalanaraq: “Təkcə son 30 ildə müxtəlif fədai qruplarımız 200-dən artıq qisas aktı

törətmiş, 70 siyasi qətlə rəvac vermişlər. Fədailərimiz 1500 düşmən insana müxtəlif bədən xəsarəti yetirmişlər. Üstəlik də, Xocalı zəfəri!” – şəklində hesabat verirlər.

“Bu mövzuya, qanlı əməllərə nə yazıçı kimi, nə də bir oxucu kimi biganə qalmaq olmur... Erməni terrorunu sui-qəsdçilərlə bərabər bu xalqın ziyalı, şairi də təbliğ edir, ruhlandırır. Bu dəhşətdir. Deyilənlərə misal gətirməkdən özümü saxlaya bilmirəm: Görkəmli erməni şairi Silva Kaputikyan terrorçu Levon Əkməkçiyanın edamı zamanı ona həsr etdiyi “Yağış yağır, oğlum” şeirində yazır:

***Sən mənim ömrümə elə hopdun ki,
Quru torpağa yağış hopantək.***

Bunu o, 1982-ci il avqustun 7-də Ankara Beynəlxalq hava limanına öz dəstəsi ilə hücumla 9 nəfəri öldürüb, 20 nəfəri girov götürmüş, 82 nəfəri yaralamış, Türkiyə məhkəməsinin hökmü ilə də edam olunmuş Levon Əkməkçiyana haqqında deyir. Belə bir canini cəmiyyətin ən humanist adamı sayılan bir qadın, bir şair necə öyə bilərdi?! Həm də avqustdakı bu terror aktına qədər elə həmin ilin əvvəlindən Parisdə 5 dəfə, Kanadada, Cenevrədə, Los-Ancelesdə, Beyrutda – hər birində 2 dəfə – erməni terror aktları keçirməklə dünyanı təhlükədə saxlayan sui-qəsdçilər haqda hüsn-rəğbətlə, ana necə yazmaq olarmuş?

Düşmən qeyri-insani fəaliyyəti miqyasına görə ucsuz-bucaqsız və mahiyyəti etibarlı ilə məşumdur. Ermənilərin göz dikdiyi Türk torpaqlarını mənimsəməkdə daim istifadə etdikləri saxtakarlıq – tarixin saxtalaşdırılması, aylarla siyahı üzrə qurbanları izləmək, tutub arxadan vurmağı, həm də bütün bunlarla bərabər, yeri gələndə zar-zar ağlamağı bacarmaq... İnsanı heyrət bürüyür. Daima saxta timsah göz yaşları töküüb, böyük qonşularımızın müqabilində sayı çox az olan bir xalq kimi sıtqıyasan, amma bir də xəyali çizdiğiniz fantastik ölkə üçün beynini zəhərlədiyiniz gənclərinizi qurbanlar verəsiniz. Bu hələ azmış kimi, Rusiyadakı, İrandakı, Gürcüstandakı, Türkiyədəki, Ərəbistandakı erməniləri bir bayraq altında birləşdirəcək “Böyük Ermənistan” adına cızılan təxribat xarakterli xəritə. Heç o “xəritə” müəlliflərinə normal adam demək mümkünmü? Bu xəritəyə salınmış torpaqlar başqa millətlərin ana yurduudur, elə isə, iftira dolu bu “bəyannamə” çirkin, həyasız iddianın özü deyilmə? Lakin bu xəstə təxəyyüllər uğrunda ermənilər tarix boyu nə qədər milli qırğınlar, qətliaamlar, sui-qəsd planlarını həyata keçirmişlər.

Erməninin ən güclü silahı yalan və iftiradır. Cəfər Cabbarlının “Solğun çiçəklər” əsərində “Mənim hiyləyə qapışı silahım yoxdur” – gənc, təcrübəsiz qəhrəmanı yada düşür. Bu etiraf daha çox hiylə qarşısında əliyalın qalan mənim sadələvh, təmiz ürəkli xalqıma yaraşır. Bir misal çəkmək istəyirəm: 1878-ci il fevralın 19-da İstanbul ətrafındakı Yeşil köydə Rusiya və Türkiyə arasında Sülh Sazişi bağlandı. Saziş nə saziş?! Bu gün hava limanı yerləşən yerdə bağlanmış sazişdən nə xeyir?! Balkanlar öz “azadlıqlarına” qovuşdu”, Bessarabiya, sonra Qars, Ərdəhan, Batum, Bəyazıt, Eleşkirt də Rusiyanın

tərkibinə qatıldı. Sazişin 16-cı maddəsinə Türkiyənin şərq torpaqlarındakı ermənilərin də istiqlal məsələsi salınmışdı. Bu “şad xəbər” erməniləri həyəcanlandırdı; necə deyərlər, fürsət əllərində artıq... Lakin Avropa dövlətləri Rusiyanın lap ağ etdiyinin fərqi idilər və bu Sazişi bu üzdən Berlində müzakirəyə çıxardılar. Türkiyə erməniləri Berlində güvənib bel bağladıkları liderlərindən ibarət nümayəndə göndərirlər və mənəvi rəhbər hesab etdikləri baş rahibi də onun istəyincə heyətə daxil edirlər. Lakin nümayəndələrin müzakirəsində erməni patriarxının heç bir xarici dil bilmədiyindən narahat olan ermənilər ona: Keşiş ata, sən orada hansı dildə danışacaqsan, axı sən erməni dilindən başqa bir dil bilmərsən... soruşduqda, keşiş Mikırtıç Xrımyan (1820-1907): “Mən... mən orada ağlayacağam, mənim balalarım” – demişdi. (Deməyinə demişdi, amma özü ilə millətçi, sözü bombadan güclü Minas Çerazı da tərcüməçi götürmüşdü.)

Bunu da qeyd edək ki, ermənilər ekstremal Qafqaz regionu barədə məkrli planları olan rüslardan güc almışlar. Müəllif Zori Balayanın məşum “Ocaq” kitabından bu münasibətlə örnək gətirir: 1828-ci ildə “Türkmənçay müqaviləsi, Qrıboyedov, Abovyan və Rus əsgərləri, hazırda müasir kənd və şəhərlərə çevrilən yüzlərlə yeni yaradılmış erməni ocaqları da olmayacaqdı. Təkcə son onillikdə, 60-70-ci illərdə vətənimiz Ermənistanı 200.000-dən çox erməni köçmüşdür.”

Yazıçı Azərbaycanın gələcəyi üçün fəlakətli başlanğıc olan həmin tarixi faktı bu günümüzə əlaqələndirə bilər; yenə Rus gücü ilə Xankəndini ermənilərlə doldurmağa çalışdıqları kimi... Demək, nə məkrli planlar dəyişir, nə də qanlı məqsədlər... Bu təkrarlanan “təcavüz” aktları geniş planda və özünün bütün çıpaqlığı ilə kitabda əksini tapmışdır.

Hüseynbala Mirələmovun Erməni cinayətinin tarixinə həsr etdiyi bu əsərini bir günə oxusam da, neçə gecəm-gündüzümün rahatlığını itirdim. Az-az yata bilirdimsə də bu, yuxu yox, dəhşətli kabusların basqısı, şərin-şeytanın cümbüşü, əyləncəsi idi. Təsəvvür edin ki, mənim yuxuda 5-10 dəqiqəlik yaşadığım dəhşəti bu mənfur düşmən əsr yarımındır ki, harda Türk varsa, ona yaşatmışdır.

2000-ci ildə Fransa hökuməti yalançı erməni soyqırımını tanımış, qəbul etmişdi və mən radioda bunun həqiqi mahiyyətini silsilə verilişlərdə göstərdim. Bakıdakı türkiyəli dostlar vasitəsilə Anadoluda 1915-18-ci illər Qafqaz cəbhəsində rüslar tərəfindən silahlandırılan, ürəkləndirilən ermənilərin yerli əhalinin qətləminə dair kitablar gətirdim. Onları oxuyub çıxışlarıma hazırlaşarkən də eyni vəziyyətə düşmüşdüm.

Uzun illər mətbuatımızda, tarix və ədəbiyyat dərslərində saxta qəhrəman statuslu erməni şəxsiyyətlərinin son illərdə həqiqi dəyərinə təqdiminə başlanmış, bununla doğru-dürüst fikirlərin formalaşmasına yol açılmışdır. Kitabda da bu xüsusda başlanılan belə “tanıtımlar” cəmiyyətdə həmin məlumatların bərkəliyib güclənməsinə kömək edəcəkdir. Azərbaycan xalqının qatı düşməni Şaumyan haqqında, ictimai baxış və həyat idealları ciddi zədə görmüş, əsərin əsas surətlərindən olan Rusiyadakı bu erməni gənclərin düşüncələri müəyyən mənada maraq doğurur. Şaumyanın həyat

yolunu izlədikcə onun Daşnaksutyun partiyasından ayrılıb Leninlə birləşməsinə – bolşevik partiyasına qoşulmasını bu qatı daşnak gənclər təqdir edirlər. Onların fikrincə: erməni xalqının nicatını birisi Daşnaksutyun partiyasında, o birisi də Bolşeviklər partiyasında görə bilər. Kaş bu gün bizim gənclər də Azərbaycanın rifahını “Müsavat”da yox, “Hümmət”də görən xalqımızın fədakar oğlu böyük Nəriman Nərimanova da belə həssaslıqla yanaşaydılar.

Bir vaxt tələbə yoldaşım – Şəmkir rayon İcraiyyə komitəsi sədrinin qızı Sveta Ananyan Andranik haqda nəğmə oxuyub kədərlənəndə mən dəqiqləşdirmək üçün: Andranik Ozanyanmı? Xalqımızın cəlladı, uşaq qatili? Qürurla təsdiqlədi: sizinçün hə, elə ola bilər. Amma bizim xalqımızın yaralı ürəyinə dərman edəcək xalq qəhrəmanımız idi o... Sovet vaxtı idi. Biz gənclərə niyə Sultan bəyi, Xosrov paşanı, yaxud bizim xilaskarımız Ənvər paşanı, Nuru paşanı tanıdıb sevdire bilməmişdi tarixçilərimiz, yazıçılarımız?! Çox düşündürücüdür. Bunun kimi, bizim ASE-də İsrail Orin “erməni xalqının milli-azadlıq mübarizəsinin rəhbəri” kimi təqdim olunurdu. Nə yaxşı ki, var-dövlətini xalqı yolunda mübarizəyə deyil, avantüraya xərcləyən bu erməni tacirinin oğlu söz açdığımız bu kitabda öz dəyərində – maskasız verilmişdir. Xalqımızın taleyində oynadığı məşum, mənhus roluna görə.

Müəllif belə davakar, fikrən terrorçu gənclər qarşısında obyektiv mövqeli bir opponent kimi çıxış edir. Müasir Ermənistanın dəyişdirilənə qədər, demək olar ki, bütün yer adlarının: dağların, çayların adına qədər Türk adı olmasını, onların iddia etdikləri Türkiyə ərazilərinin adlarının türkçə olduqlarını yada salır. Bu barədə erməni həyasızlığı özünün pik həddinə çatıb: İrəvanın şəhərdaxili inzibati rayon adları qarşısına Nor – “yeni” artırmaqla. Göz dikdikləri Türkiyənin şəhər adlarıdır: “Nor-Malatya”, “Nor-Zeytun”, “Nor-Ağük”... Bu həyasız faktlar çox şey deyir.

Kitabı başa çatdırırsan və bir daha əmin olursan ki, həqiqətən, “erməni xəstəliyi” adlı bir sağalmaz xəstəliyi var bu xalqın. Ölümçül əlaməti də türk torpaqlarına yerikləmək, susamaq... Sözə qüvvət olaraq deyim ki, tələbə vaxtı İrəvanda mənə qonaq aparən tələbə yoldaşımınla muzeyə getmişdik. Salonun qərbə baxan pəncərələri taxta qapıyla qapadılmışdı. Qış da deyildi. Ziyarətçiləri müşayiət edən gid bir artist ədasıyla bağlı pəncərələri göstərib ağlar səslə: – O pəncərələr Ararata, Qərbi Ermənistana açılır, bizdə deyildir deyə, ora pəncərədən baxmağa layiq deyilik, – dedi. Bu, xəstəlikdi, özü də sağalmaz erməni xəstəliyi.

Əsərdə bəzən publisistika bədiyyatı, bəzən də bədiyyat publisistikanı üstələyir. Təbiidir. Bu janrdə yazılmış nümunələrdə müəyyən dövrün reallıqları ifadəsini məhz bədiiilik prinsipinə aid olunan müxtəlif üsulların köməyi ilə tapır. Kitabın təhkiyəsinə maraqlı bir üslub seçilmişdir; yazıçının köhnə dostu, gənclik illərinin əsgər yoldaşı, doğuluşdan Moskvanın Vernadski küçəsinin sakini Stepan İvanov. Bir də Stepan İvanovun kirayənişinləri: erməni xəstəliyinə mübtəla olan iki gəncin söylədikləri. Niyə bu gəncləri gətirib yazıçı əsərə? Çünki bu, bədnam faktların hər hansı bir soydaşımızın və ya müəllifin özü tərəfindən dilə gətirməsindən daha effektiv olmalı idi.

Kitab əsas mövzunun həllində ona daxil edilən məsələlərin həcminə, miqyasına görə nadir nümunələrdəndir: ermənilərin tarixi düşmənçilik missiyası, tarixlərində “ad” almış terrorçular, Osmanlı dövlətində qaldırdıqları üsyanlar, terror əməlləri, Azərbaycan və Türkiyə ərazilərindəki kütləvi qırğınlar, ermənilərin hərbi gücünün artmasına yardım edən zənginlər, nəhayət, Zəfərlə sonuclanan 2-ci Qarabağ müharibəsi və s. qismən də olsa sayıb göstərə bildiyim məsələlərdəndir...

Kitabda tarixi dəyərə malik zəngin material var. Bunlar əsərdə yaxşı mənada sıxlıq yaratmışdır. Bu, yəqin ki, müəllifə gələcəkdə kitabın həcmi genişləndirməyə imkan verəcəkdir. Belə əsərlər artıq bizim tarixi təcrübəmizin bugünümüzə və gələcəyimizə tətbiqi mənasında örnək, müəyyən mənada proqram xarakterli qiymətli vasitələr olmalıdır. Şübhəsiz, o vaxt gələcəkdir ki, taleyimiz qədər, keçmişimiz qədər önəmli bir mövzuya həsr olunmuş əsərlər oxunması, öyrənilməsi vacib olan tarixi dərs vəsaitlərimizə çevriləcəkdir. Düşünürəm o çağlara az qalıb.

Minaxanım NURİYEVA TƏKLƏLİ

